

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 43, godina XXII
maj, 2017. [str. 138-140]

© Monos 2017

Prof. dr. Senahid Hadžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme pojave (veliko)nacionalnih ideja*

*JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo
arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona*

Knjiga je rezultat višegodišnjeg interesovanja, istraživanja i napora autora u traženju odgovora na kompleksno pitanje historijskog položaja Bosne i Hercegovine u vrijeme pojave velikonacionalnih ideja. Rezultat tih napora je jedan pregledan i čitljiv historijski sadržaj složen u sedam zasebnih tematskih cjelina ove knjige u kojima otvara nekoliko važnih pitanja. Prvo se odnosi na ulogu bosanskog namjesnika Ali-paše Derendelije u gašenju Prvog srpskog ustanka. Riječ je o događaju koje je u značajnoj mjeri uticao na prilike u Bosanskom ejaletu, ne samo u navedenom periodu, već i kasnije. Važnu ulogu u ovom historijskom događaju s bosanske strane imali su bosanski namjesnici, a posebno Ali-paša Derendelija. Vođe srpske pobune željele su po svaku cijenu da je prošire i na prostor Bosanskog ejaleta i Crne Gore, pa su s tim zadacima u ove zemlje slali svoje uhode. Bosanska (osmanska) vojska nije u početku imala uspjeha u pokušaju ugušenja ustanka, o čemu govori i poraz te vojske na Mišaru, 1. avgusta 1806. godine, nakon čega je uslijedilo protjerivanje muslimanskog življa sa zauzetih prostora od strane ustanika. Porta i sultan su željeli po svaku cijenu ugušiti taj ustanak. Stoga je za bosanskog valiju imenovan iskusni mušir Ali paša Derendelija, koji je brzo mobilisao vojsku, sve bosanske paše i kapetane i poveo ih na Beograd. Bosanska vojska je brzo napredovala, prešla je Drinu kod Zvornika, uputivši se prema Šapcu, kojeg je ubrzo osvojila, čime je bio otvoren put prema Beogradu. Zahvaljujući ispoljenoj hrabrosti bosanskih vojnika, Ali paša Derendelija je kao gazija ušao u staru beogradsku tvrđavu, a za njim, sa svojom pratnjom i veliki vezir Huršid Ahmed-paša. Po povratku u Bosnu, Ali

pašu Derendelija se suočio sa pobunom i na “domaćem terenu” – u Travniku, Mostaru i Sarajevu. Sve tri je uspio brzo smiriti, s tim što je Sarajlijama priznao ranije date povlastice. Nakon toga je opozvan iz Bosanskog ejaleta i postavljen za valiju u Konji. Nakon njegovog odlaska, došlo je do ponovne pobune u Smederevskom sandžaku.

U knjizi je posebna pažnja posvećena nacionalnom pitanju u kneževini Srbiji i ulozi prosvjetitelja u tom procesu. Svojim djelovanjem, s jedne strane jačali su nacionalnu svijest Srba, a s druge podsticali čišćenje Smederevskog sandžaka od muslimana. Propagirajući nacionalne planove Srba, ti kulturni radnici razvijali su mržnju prema muslimanima. Prema ocjeni autora ove knjige, jedan od najistaknutiji među njima bio je Dositej Obradović, koji je zagovarao jedinstvenu “slovenosrpsku” naciju na Balkanu, naglašavajući pravoslavno-srpsku istovjetnost sa muslimanima, tvrdeći “da se može promijeniti obred i vjera, a rod i jezik nikako i nikada”. Prosvjetitelji, kao tvorci velikosrpske ideje, bili su ujedinjeni u provođenju plana “čišćenja” muslimana iz Kneževine Srbije. Među njima se posebno isticao Vuk Stefanović Karadžić, koji je bio velikomrzac Osmanlija, pa tako i Bošnjaka. Naučnu osnovu za određivanje “srpstva”, a preko njega i “srpskih zemalja” dala je upravo Vukova lingvistička koncepcija definisanja srpske nacije. U tom smislu, autor ističe dvije teorije te koncepcije, teoriju “lingvističkog srpstva” i “Države lingvističkog srpstva”. One su predstavljale novu dimenziju u historiji

srpske političke ideologije, koja se bavila rješenjem tzv. “srpskog pitanja”. Vuk Stefanović Karadžić je smatrao da su svi pravoslavci Srbi, a bosanski muslimani poislamljeni pravoslavci, kao i hrvatski katolici pokatoličeni pravoslavci. Rezultat takvog promišljanja jeste stvoreno uvjerenje da na južnoslovenskom prostoru žive, zapravo, samo Srbi.

Autor navodi da je ideja Vuka Karadžića značajno osnažena “Načertanijem”, programom kojim su udarene osnove budućim velikosrpskim nacionalnim i političkim projektima i planovima. U “Načertaniju” je detaljno razrađena veli-

kosrpska misao, od idejnih postavki, do načina realizacije. Tvorac toga je srpski političar Ilija Garašanin, koji je u Bosni i Hercegovini vidio Srbe dviju konfesija – pravoslavne i katoličke i Bosnu kao sastavni dio buduće srpske države. Za realizaciju ovoga projekta, Garašanin je u Bosni i Hercegovini uspostavio mrežu srpskih agenata. Kao dva najznačajnija programska teksta posvećena jačanju nacionalne svijesti Srba i realizaciji velikosrpskih nakana iz prve polovine XIX stoljeća, autor je označio Vukov članak “Srbi svi i svuda” i “Načertanije” Ilije Garašanina, koji su se pojavili skoro u isto vrijeme. Prvo djelo je bilo dostupno javnost, a drugo nije, jer je to bio tajni dokument. Politiku jačanja nacionalne svijesti pravoslavnog stanovništva i razvijanja mržnje prema muslimanima provodile su i političke vođe Karađorđe, Miloš i Mihailo Obrenović, Ilija Garašanin i drugi. Svi su oni smatrali da muslimane treba očistiti iz “Srpske države”. Njihove ideje su realizirane protjerivanjem muslimana iz Smederevskog sandžaka u dva navrata 1834. i 1862. godine. Protjerano muslimansko stanovništvo se uglavnom naselilo u Bosanskom ejaletu, a najviše na prostoru Zvorničkog sandžaka.

U knjizi je ukazano da su se velikosrpske aspiracije u Bosni prenosile putem udžbenika, preko učitelja, sveštenika, trgovaca i drugih misionara. Crkvene i svjetovne knjige nabavljane su izvan Bosne, a prepisivane su u manastirima. Osnovni cilj agenata u Bosanskom ejaletu bio je razvijanje antimuslimanskog raspoloženja, te ohrabrivanje hrišćanskog stanovništva na dizanje pobuna, a sve je to, imalo za cilj “priključenje Bosne Srbiji”.

Posebno poglavlje u knjizi posvećeno je ideologiji Ilirizma u prvoj polovini XIX. stoljeća i Ljudevitu Gaju kao vodećoj ličnosti tog pokreta. “Osnove ilirizma” Gaj je objavio u posebnom “Proglašenju”, u kojem je pozvao sve Slavene da prihvate zajednički književni jezik. “Ilirski ideolozi u svojim spisima isticali su Ilirski pokret kao kulturni, a hrvatstvo kao političku kategoriju”. Analizirajući kulturne i političke komponente Ilirskog pokreta u vezi sa Bosnom, autor je istakao “da je Ilirski pokret bio izraz dobro utvrđenih uvjerenja o historijskom i političkom pravu

Hrvata na bosanski teritorij". U knjizi je posebna pažnja posvećena pitanju Bosne i Bošnjaka u očima savremenika – u ovom slučaju ilirca Matije Mažuranića, a kroz analizu njegovog putopisa "Pogled u Bosnu". U tom putopisu provlači se teza da su bosanski Slaveni sve tri vjere žrtve dugogodišnje osmanske vladavine, što je za posljedicu imalo siromaštvo i strah stanovništva. Na ovaj način, stvaralo se neutemeljeno ubjeđenje i slika o Bosni kao "tamnom vilajetu" i posve mračnoj ulozi Osmanlija na ovim prostorima. Isto tako, u knjizi je prikazan i objašnjen pogled franjeva Ivana Franje Jukića na Bosnu i Bošnjake u navedenom vremenu, a na osnovu analize njegovog putopisa *Putovanje po Bosni*. Navodi se da Jukić ističe "da u Bosni živi jedan narod Bošnjaci". Važno je istaći da je Ivan Frano Jukić bio pristalica Ilirizma, ali je zagovarao integralno Bošnjaštvo.

Dio sadržaja u knjizi odnosi se na *Vilajetski zakon* iz 1865. godine, po kojem je Bosanski ejalet promijenio naziv u vilajet. U reorganizaciji Bosanskog vilajeta posebno je bio aktivan Šerif Osman-paša (1861. – 1869.), posljednji veliki bosanski namjesnik. Uporedo sa uvođenjem novog administrativnog uređenja, u ovom vremenu evidentan je napredak na svim sferama života, od privrednog, društveno-kulturnog do obrazovnog.

Između ostalog, autor se bavi i demografskom problematikom i promjenama u konfesionalnoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću. Uvidom u podatke iz popisa stanovništva iz 1807/1808., 1851/52. i 1867. godine, nije teško uočiti trend smanjenja broja muslimana. Detaljna analiza popisa stanovništva izvršena je i za period austrougarske uprave, sa posebnim tabelarnim pregledima po popisnim godinama iz 1879, 1885, 1895 i 1910. godina. I po ovim popisima broj muslimana permanentno se smanjivao od popisa do popisa, broj pravoslavaca u procentualnom smislu održao se na nivou stanja kojeg je Austro-Ugarska zatekla, dok je u značajnoj mjeri porastao broj katolika.

U knjizi je posebno obrađeno pitanje institucije nakibulešrafa kako u Osmanskom carstvu,

tako i Bosni i Hercegovini, koja nije do sada zaokupljala pažnju osmanista. Nakibulešrafi su se uglavnom pojavljivali tamo gdje je bilo potrebe da se zaštite interesi ešrafa. Ešrafi su pripadali posebnom ulemanskom staležu (ešraf – odličnici, plemstvo, aristokracija, prvaci – po Rječniku turcizama A. Škaljića, šesto izdanje, 1989., str. 272), za koje se smatralo da su direktni potomci Muhameda a. s., te uživali poseban ugled i društvene privilegije. U Bosanskom ejaletu nakibulešrafovi kajmakam je bio samo počasni titular. Autor navodi, da je prema nekim evidencijama u Bosnu i Hercegovinu došlo 18 rodova koji su svoje porijeklo vodili od unuka Muhameda a. s.

Posebno poglavlje posvećeno je konfesionalnom školstvu u Bosanskom ejaletu u XIX. stoljeću i prvim pokušajima reformi u vrijeme vladavine sultana Abdul Medžida (1839.–1861.). Ono što je bila karakteristika obrazovanja u Bosanskom ejaletu, jeste da su sve četiri vjerske zajednice imale svoje škole. Posebno značajan pomak na tom planu učinjen je 1874. godine, kada je donesen Zakon o školama.

Umjesto zaključka, neophodno je istaći, da ova knjiga predstavlja uspješan pokušaj zaokruživanja jedne važne historijske teme, koja nije u dovoljnoj mjeri tretirana u bosanskohercegovačkoj historiografiji. Riječ je o važnom pitanju iz domena nacionalne i političke historije, koja je u mnogo čemu odredila dalju sudbinu Bosne i Hercegovine. Nacionalne ideje i nacionalni pokreti, nastali u XIX. stoljeću, bili su i ostali važna osnova velikodržavnih koncepcija i aspiracija susjeda prema Bosni i Hercegovini. Autor činjenično i naučno utemeljeno, donosi sud, da su nacionalni pokreti iz XIX. stoljeća, važna osnova velikodržavnih nasrtaja prema Bosni i Hercegovini, od kojih se nije odustalo ni danas. Ovo je, bez sumnje, vrijedan naučni rad, koji će u dobroj mjeri nadopuniti postojeće historiografske praznine i potaknuti nova istraživanja bosanske historiografije XIX. stoljeća, a posebno onih pitanja koje je autor otvorio na stranicama ove knjige.

Prof. dr. Izet Šabotić